

By, marsk og geest 7

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe

By, marsk og geest 7

»Odin fra Ribe« - 4,2 cm høj mandsmaske af støbt bly. Odins hoved med det flotte, svungne overskæg flankeres af to ravne Hugin og Munin, som tilhvisker Odin vise råd om verdens gang. Sandsynligvis lavet i Ribe i 700-årene, men fundet for få år siden i en kasse med bøjede søm. Tegning: Lars Hammer.

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe

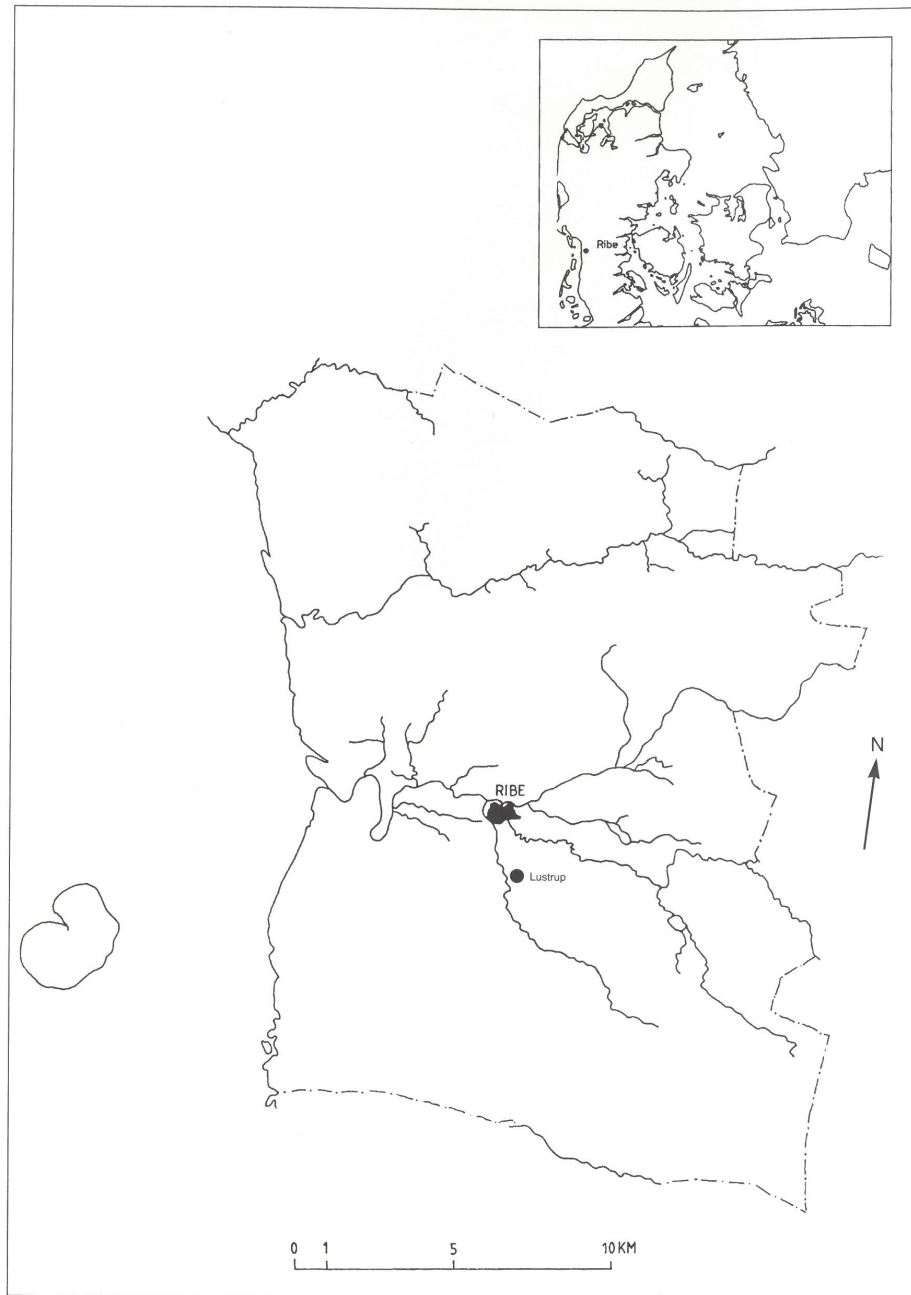
By, marsk og geest 7

Årsberetning 1994

Den antikvariske Samling i Ribe 1995

ISBN 87-89827-10-4

ISSN 0905-5649

Indhold

Mindeord	3
Per Kristian Madsen Ribes lange middelalder - om Den antikvariske Samlings nye udstilling	5
Else Roesdahl Handel og middelalderarkæologien - et debatoplæg	11
Per Kristian Madsen Pavelige blysegl - en rekvisit i senmiddelalderens fromhedsliv?	15
Hans Skov Dæmning, møllestrøm og byport - en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe	31
Steffen M. Søndergaard Bygningsarkæologisk undersøgelse af 1500-tals bindingsværkshuset i Fiskergade i Ribe ..	41
Søren Mulvad Lustrup Birketing	51
Claus Feveile Gråbrødregade i Ribe - arkæologiske resultater 1995	61
English abstracts	67
Årets tal 1994	70
Publikationer	72

Lustrup Birketing

Af Søren Mulvad

Selv om de skriftlige kilder til Danmarks ældste historie er få, findes der forskellige manifestationer, der fortæller om en stærk centralmagt. Dertil kommer forskellige borg- og forsvarsanlæg rundt omkring i landet som nogle af de synlige vidnesbyrd.

Et mindre synligt, men lige så vigtigt vidnesbyrd, er Danmarks og Slesvigs inddeling i herreder. Ganske vist er der ikke enighed om, hvorvidt denne inddeling er oprindelig kirkelig eller verdslig, men det er i denne forbindelse uden egentlig betydning. Denne inddeling indikerer en bevidst central styring fra omkring år 1000. Vi ved ikke, hvornår herredsinddelingen fandt sted, men det ligger forud for rigets inddeling i stifter, som skete i 1000-årene. Stiftsgrænserne følger i al væsentlighed herredsgrænserne. Formålet med de oprindelige inddelinger kan vi kun gisne om, men deres funktion som retsområder kom til at vare til langt op i forrige århundrede, og adskilligt stednavnestof bærer endnu i vor tid ordet "herred" i sig.

Det kirkelige Lustrup Birk

Herredsinddelingen blev i løbet af de første århundreder efter årtusindeskiftet delvist undermineret og delvist suppleret af mindre retskredse, de såkaldte birker. Navnet skulle stamme fra, at den svenske by Birka havde særlige privilegier og egen ret. Ordet anvendes i Danmark om en fra herredet udskilt retskreds med særlige privilegier (1). Birker opstod dels, hvor isolerede beboelser vanskeliggjorde transporten til herredsbyerne og dels, hvor specielle ejerforhold gjorde sig gældende.

Blandt andre ejerforhold, der udløste birker

og birkeretter, var den katolske kirkes besiddelser, hvor disse udgjorde større geografisk sammenhængende områder.

Omkring stiftsbyerne, hvor bispestol, domkapitel, kanniker og måske klostre ofte blev betydelige jordbesiddere, dannedes sådanne godsenheder, som forsøgtes unddraget den verdslige jurisdiktion ved udskillelse som selvstændige retsområder, birker. Således også omkring Ribe, hvor kirken havde birkeret på følgende birker: Møgeltønder, Rømø, Lustrup, Ballum, Henne, Lønborg, Gudum, Sevel og Bøvling. I praktisk betød det, at kirken havde domsret og oppebar bøderne i alle sager.

Lustrup Birk blev oprettet ved kongelig konfirmation den 5. november 1468 og bestod som kirkeligt birk indtil Reformationen 1536, hvorefter det blev lagt ind under Kronen. Vi ved intet om, hvad der er forefaldet i perioden forud for Reformationen. Der er ikke bevaret den mindste smule skriftligt materiale. Gården Lustrupholm hørte til Bispestædet, og det kan være årsagen til, at denne lille by kom til at være hovedsæde for en egen retskreds. Vi ved dog ikke, hvilket geografisk omfang birket havde, førend det kom i kongens besiddelse.

Det kongelige Lustrup Birk

Kronen besad birkeretten fra Reformationen og indtil 1661. Den 16. april 1563 udstedte kongen en forordning, hvori det hedder, at alt Ribe Domkapitels, Ribe Hospitals og Kronens gods i Hvidding Herred skulle søge retten på Lustrup Birketing (2) (fig. 1).

Fra denne periode findes kun sporadisk materiale, som kan belyse, hvilke sager Birkeretten beskæftigede sig med. Vi ved ikke, om

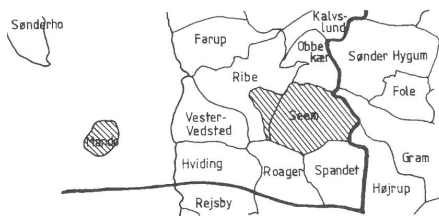

Fig. 1. De skraverede områder viser den omtrentlige udstrækning af Lustrup Birks jurisdiktion. Indenfor den geografiske del fandtes ejendomme, som søgte andet ting, og udenfor fandtes en del strøgods i Øster Vedsted, Rejsby, Vodder, Hjerting, Roager og flere andre byer. Tegning: Børge H. Nielsen.

der systematisk har været ført tingbøger eller andet journalmateriale. Hvad der er overleveret (i hvert fald, hvad der er fundet indtil dato), begrænser sig omtrent til, hvad der er fundet i bilagene til Riberhus Lens regnskaber. En naturlig følge af den kongelige overtagelse blev, at birket fra da af kom til at høre under Riberhus Len, senere Ribe Amt.

Lensregnskaberne er sporadisk bevarede fra 1562 til 1586 og fuldstændigt fra 1586 til 1649. Heri kan man finde spor af Lustrup Birk, idet de forskellige sogne og landsbyer i regnskabet altid angives indenfor hver sin administrative enhed. Lustrup Birk bestod af næsten hele Seem sogn, Mandø og landsbyen Lustrup samt forskelligt "strøgods" i den nordvestlige del af Slesvig. Det har ikke været muligt at finde noget om, i hvilket omfang det underliggende gods eventuelt er blevet forandret.

Desuden finder man birkefogderne omtalte, fordi deres løn bestod i, at de havde deres fæstegårde fri for afgift. Første kendte foged ved Lustrup birk er Niels Andersen i Høm 1598.

Hvert år er opført, hvor mange indfæstninger, stedsemål, der har fundet sted og hvilke bøder, sagesfald, der er betalt. Ud fra indfæstningens størrelse kan man se, hvor stor en gård, der er tale om i det enkelte tilfælde. I de ældste regnskaber angives foruden den nye fæsters navn også den afgædes, hvad enten denne er død eller går på aftægt. Formlen, hvorefter indfæstningen skrives, er typisk: "Jens Hagensen i Høm fæstede den 21/9 1602 en halv gård samme sted, som hans fader og

hans moder hannem oplod. Gav 22 daler." Hvis man forsker i ejendoms historie, er her rig mulighed for at stykke lange og sammenhængende fæsterrækker sammen. I årene 1639 - 1658 er oplysningerne ikke så rigelige, men man kan så supplere med slottets jordebøger, der er bevaret i fuld udstrækning fra 1598 samt for årene 1562 og 1593.

Sagesfaldene drejer sig typisk om vold, tyveri, ærekrænkelser eller hor. Sagsreferaterne er ganske korte og tjener øjensynlig blot til at lokalisere, hvorfra bøden er kommet.

Eks: "Anders Pedersen Kejser i Varming for vold mod Hans Eskoff i Ribe. Gav 3 daler." (1602)

"Mikkel Pedersen udi Seem, som var tinget den 12. maj af Maren Sekelsdatter udi Munkegård, som han belå. Gav 20 daler." (1604)

"Kresten Ibsen udi Høm tinget for en stök bogetræ han tog ulovlig som var huggen udi Hømlund til tilje (3) til Ladegården. Gav 10 daler." (1614)

"Jesper Svendsen i Seem tingede en degenstikvunde (sår forrettet med en lang dolk), han var i en drabssag, som skete med Per Simonsen i Faurholt. Gav 15 daler." (1613)

"Jep Nielsen i Høm tinget for nogle skældsord han tilsagde Jens Hagensen på Lustrup Ting, som hannem ikke kunne overbevise. Gav 40 daler." (1615)

Der er næppe tvivl om, at der har eksisteret tingsvidner og sagsreferater for disse mange sager, men de er ikke bevarede.

Kun ved udbetalinger fra lenets kasse kan man være heldig at finde bilag i lensregnskaberne. Det ældste fra Lustrup Birk vedrører en istandsættelse af Skallebæk Mølle 1618. Skallebæk Mølle blev iøvrigt til stadighed repareret, og gennem regnskaberne kan man følge kampen mod slitage og overlast i løbet af 30-årskrigen sidste år.

Derudover er der yderligere fundet følgende

henvisninger til sager, der er ført under birkeretten i Lustrup:

- 1) Den 19. april 1718 mødte Jørgen Rasmussen fra Skallebæk Mølle og begærede to gamle adkomster på Munkegårds jord fornyet. De to dokumenter var udstedt en og samme dato, nemlig tirsdag efter Sankt Hans 1572, og de blev begge læst og påskrevet samt indført i tingbogen i deres fulde ordlyd.
- 2) Et dagbogsnotat af Jakob Rasmussen Holst Guldsmid fra 1577 omtaler et drab i Varming og tilføjer, at drabsmanden blev pågrebet og halshugget mellem Ribe og Lustrup. Kinch (4) hælder til den anskuelse, at henrettelsen er blevet eksekveret ved Lustrup Birke-ting. Det bliver foreløbig det eneste eksempel på, at personstraffe kan være eksekveret direkte ved dette tingsted.
- 3) To tingsvidner fra hhv. 26/8 og 2/9 1617, findes gengivet i Viborg Landstings Dombøger, hvori to bønder i Høm by genstridigt beskylder hinanden for løgnere, "bukketve og fåretve". Det fremgår, at de var kommet i strid over en flok gæs, som den ene havde fanget i sin kornager. Sagen er et vidnesbyrd om ubøjelige og stridige sind (5).
- 4) Et tingsvidne fra 24. april 1632, er vedlagt Riberhus Lens regnskaber til vidnesbyrd om, at indbyggerne i birket i de forløbne 2 år stadig har været så trængt af fjendernes hærgen, at de er ude af stand til at betale deres skyldige restancer. Tingsvidnet er gengivet i sin helhed i "Fra Ribe Amt 1962" side 472.
- 5) En række tingsvidner blev taget, da Seem sogn blev nedlagt som selvstændigt præsteembede i 1634, efter at den tidligere sognepræst tilsyneladende havde misbrugt embedet. Nedlæggelsen og mange følgende protester blev alle offentligt gjort ved birke-tinget. Embedet blev gendannet igen i 1806 (6).

Det adelige, schackenborgske Birk

I 1661 fik greve, feltherre Hans Schack (1609 - 1676) overdraget Møgeltønder med tilliggende gods som ejendom. Han havde forstrakt Kronen med betydelige pengemidler under svenskekrigen 1658 - 1660 og modtog Møgeltønderhus som betaling. Senere erhvervede han Gram Gods og Gisselfeld. Han blev adlet 1671. Han købte en række gårde, huse og møller ind til Møgeltønderhus, som ved adlingen blev gjort til grevskabet Schackenborg. Disse havde tidligere hørt under Riberhus. Desuden fik han birkeret over Lustrup Birk, Ballum Birk og Møgeltønder Birk. Den største del af godsmængden blev hurtigt mageskiftet eller videregivet, men birkerne forblev ved grevskabet indtil 1807. Ganske vist havde greven udgifterne af at skulle aflønne fogden og dommeren og sørge for tingbøger, holde arrest med videre; men til gengæld oppebar han bøderne fra birkerne. Det kunne altså være en rimelig forretning at være birkeejer.

Lustrup Birk bestod da som tidligere af øen Mandø, næsten hele Seem sogn og Lustrup landsby samt grevskabets strøgods i Hviding, Frøs og Nr. Rangstrup herreder.

Det er i disse år, at vi bedst kan følge den daglige forretningsgang ved Lustrup Birk. Grev Schack, - eller Feldtherren, som han ofte kaldes i de ældste omtaler, forordnede tingbøger ført, hvilke næsten alle er velbevarede takket være Schackenborg godsarkivs velordnede tilstand. Den eneste lakune findes i årtiet 1676 - 1685, hvor der utvivlsomt er bortkommet en tingbog.

Tinget holdtes altid om tirsdagen, hvilket synes at have gammel hævd. Kun når "Tirsdagen med hellighed var betogen", f.eks. 2. eller 3. juledag eller andre 3. dage, blev tingdagen udsat til onsdag. I hele birkets virketid er det kun forekommet en eneste gang, at der har været indkaldt til ting udenfor den ordinære tingdag. Det var et tilfælde med en fængslet betler, som man skyndsomst ønskede videreekspereret, så at birkebønderne ikke skulle befordre ham til arresten på Schackenborg.

Tingbøgerne, personalet og proceduren

Ad mærkelige kanaler er netop Lustrup Birks arkivalier blevet splittet af, så arkivalier fra 1714 og fremad findes i Landsarkivet for Nørrejylland, mens arkivalier fra 1661 - 1714 findes i Landsarkivet for De sønderjyske Landsdele.

Første tingdag i et nyt år kaldtes "snaps-ting" eller "drikting", og man kan selv skønne, hvad dagsordenen har været.

Første dag af disse under den grevelige overhøjhed var 19. marts 1661, hvor tingskriver Cornelius Detlefsen førte pennen, mens birkefogeden Jens Jepsen i Varming måske slet ikke har kunnet skrive. Desuden var de fire sandemænd tilstede. Deres opgave var at stå inde for tingbogens indførsel og evt. udskrifter. De kaldtes somme tider "forsegingsmænd". På retsvidnernes bænke sad 8 lægmænd, således som det formodentlig havde været tilfældet siden birkets oprettelse, og som det fortsatte til nedlæggelsen. "De otte mænd", "Ottømændene" eller "Stokkemændene" skulle være garanter for, at der ikke skete nogen uret, og at menig almue ik-

ke blev forurettet på tinge.

Den omtalte Cornelius Detlefsen var ripenser, tog borgerskab i Ribe 13/8 1661. Han var søn af byfoged Ditlev Hansen i Ribe. Tidligere havde han været handelsmand men gik fallit, og har da begyndt sin virksomhed som skriver (7). Der hæfter den kuriositet ved Cornelius Ditlevsen, at hans farfar var den Hans Dytmersker Guldsmed, der blev hugget ihjel i 1577 i Varming (8).

Tinget var indrettet på en høj på Lustrup Mark, hvor fire fjæle blev sat op på fire sten i en firkant, hvorpå de tilfornordnede sad (fig. 2). Fjælene kaldtes Tingstokkene, og det ser ud som om, der hæftede en vis anseelse ved at være udnævnt til "at sidde stok". I al fald i de første år. Senere viste det sig, at der sjældent var synderligt af vigtighed at forrette ved det lille birketing. Så betalte de længst borte boende bønder for, at Lustrupbønder sad i deres sted. Beboerne på Mandø synes at have været fritaget for at være stokkemænd. Tingskriveren noterede trofast ned, hver gang nogen mødte ved stedfortræder. Det kunne blive lange indførelser, når alle otte mødte ved stedfortræder, og skriveren note-

Fig. 2. Olaus Magnus' træsnit af et ting, 1555.

rede: "Jens Bertelsen af Lustrup mødte for Christen Christensen af Varming" og så fremdeles, inden man kunne give sig i gang med den egentlige retsforretning. Til tider har det været vanskeligt at samle de 8 nødvendige mænd, og tinget måtte udsættes. Andre tider mødte alle, men der var intet at forrette, så de kunne gå hjem igen.

Arealet indenfor de fire tingstokke var be hæftet med en vis højtidelighed. Når nogen kaldtes i retten som vidner, hedder det "NN kaldte sine vidner inden tinge", og det lyder, som om de på dette sted udtalte sig under edsansvar. Den egentlige edsformel blev afsagt, når der skulle udstedes tingsvidner. Formlen lyder: "NN edelig vandt efter Helligånds Eed med oprakt Finger efter Recessen, at..."

Det ser ud til, at man strengt har håndhævet illusionen om, at tinget skulle holdes under åben himmel. Bøgerne er dog intetsteds plettede af væde, så skriveren har vel haft et halvtag at dække sig under. Det hedder gentagne gange: "Højen kaldte NN til sig og spurgte..." eller "Da retten mødtes på højen".

Med mindre der er tale om en fast formel, har man altså siddet under åben himmel året rundt. Dog synes en indførsel i tingbogen at vise noget andet. 1737 indgav birkefoged Saabye en ansøgning til grevskabet om "et tinghuses opbyggelse". Heri hedder det: "For mangel af tinghus til rettens holdelse har jeg formået en mand ved navn Søren Lauridsen en rum tid at huse retten, men siden hans hustru ved døden er afgang, har han frasagt sig den ulejlighed at huse retten [videre] end til forestående jul." Grevnen svarede, at retten kunne holdes indtil videre i grevens gård, som birkefoged Saabye har i fæste i Seem. Det blev en længere periode, idet man senere kan se, at retten først flyttede tilbage til Lustrup 13 år senere, da Saabye var død.

Birkeskriverembedet må i de første år have haft en vis status. Selv om skriveren ikke var jurakyndig, så var hele rettergangen afhængig af, at skriveren kunne formulere sig og viderebefordre nødvendige sager, ligesom det må have været hans job at oplæse de tilsend-

te budskaber, der blev oplæst på tinge for den forsamlede almue. Det kunne også ske ved opslag på kirkedøren i Seem, eller bekendtgørelse fra prædikestolen. En af skriversne, som vi ganske vist ikke ved ret meget om, var Nikolaj Christian(sen) Pilow (Pigeluff), der boede på Seemgård sammen med delefoged Henrik Rönnow von Hatting. Rönnow døde 1698 og fik et smukt epitafium over sig i Seem Kirke, hvor han havde været kirkeværg (fig. 3). Senere dalede skriverens status. Især da der kom uddannede jurister i fogdens embede, handlede de ilde med skriverembedet. Birkefoged Niels Outzen høstede selv skriverlønnen, men hyrede en sølle mand fra Øster Vedsted til at forrette arbejdet mod en ringe betaling. Denne måtte spadsere fra Øster Vedsted til Lustrup Mark hver ugedag, selv holde sig med penne og blæk og tillige besørge brevskeber til de nærmestboende myndigheder, selv om han var "svagelig, næppe havde klæder på kroppen og levede med sin gamle hustru i stor armod." Andre forstod at benytte sig af deres færdigheder til bedre fordel. For eksempel Niels Lauridsen

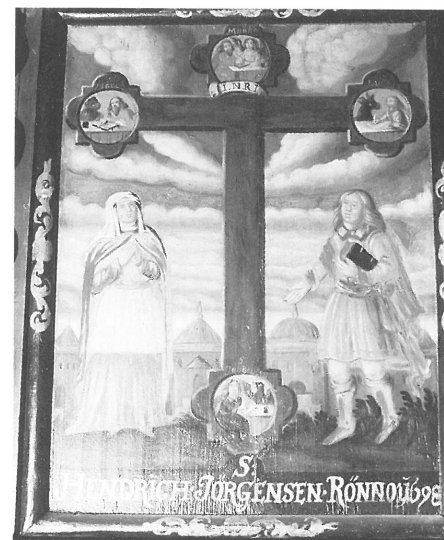

Fig. 3. Birkefoged Henrik Jørgensen Rönnows epitafium i Seem Kirke 1698. Der er ikke tale om nogen portrætlighed, idet Rönnow havde været død i mange år, da enken lod tavlen male. Foto: Hans Hansen, Høm.

der samtidig beklædte embedet som hjælpe-skriver ved Ribe Amt og Stift 1700 - 1737.

Tingbøgerne blev anskaffet på grevskabet Schackenborgs bekostning, og blev hvert år påtegnet af enten greven eller godskontoret. I årene 1683 - 1707, hvor enkegrevinde Sofie Dorothea von Marschalck administrerede godset, påtegnede hun omhyggeligt selv. Hun var sparsommelig og kunne f.eks. skrive: "Eftersom ved dette ting kun lidet passerer,..... tillades det birkeskriveren, at han endnu dette år må udi samme tingbog indskrive. S.D.M. Grevinde af Schack," eller hun lader en udskrevet tingbog øge med et antal nye blade (9). Dette kan være årsagen til, at der sandsynligvis er bortkommet blade nogle steder i materialet. Andre steder kan det ses, at skriveren har måttet skrive ganske mikroskopisk for at kunne have plads til de sidste tingdages indførelser i et år, inden der blev anskaffet en ny bog.

Det kan være af interesse at se, hvad retten beskæftigede sig med. De første år bærer præg af den overstandne 30-årskrig og de påfølgende svenskekrige. Rettens betjente havde travlt med at vurdere forladte og forfaldne gårde, ubetalte afgifter og placere arvekrav og herreløst gods. Det var et trøstesløst foretagende. Mange gårde var helt faldet sammen. Den store Munkegård ved Munke-sø bestod af nogle få fag hus, en skorsten, nogle mursten og gammelt tømmer "næppe 20 daler værd." Således så det faktisk ud mange steder. Det var også vanskeligt at få nye fæstere til disse forsømte ejendomme, hvor besætningen tillige var væk. Det lykkedes dog efter lange tider og eftergivelse af afgifter at få gårdene i drift og således bygge et skattegrundlag op igen. Det var ikke alle de nye folk, som var lige trofaste. En del af dem var tidligere hvervede soldater, som blev hængende og ægtede lokale piger. I et enkelt tilfælde rømte den pågældende efter at have begået et mord. Andre var stridbare og kom ofte i klammeri med hinanden og naboerne.

I sagsreferaterne, som ofte er ført i et omstændeligt sprog, kan man finde mange kuriøse oplysninger om dagligt liv i distriktet. Der kan for eksempel stå, at en sag forefaldt "netop den dag bymændene kørte rug ind",

hvilket så henfører til det fungerende dyrkningsfællesskab. Der er mange henvisninger til klæder især i dødsbortegnelser, ligesom disse indeholder mange lister over indbo, redskaber og besætning. Ind imellem løber der skriveren en dialektejendommelighed i pennen: "NN mødte NN i porten" betyder, at førstnævnte med hensigt spærrede vejen for sidstnævnte. Man kan se, at døgnen var anvendt anderledes, end vi bruger i dag, når der skrives, at tinget skal mødes om sommeren kl. 7 slet og om vinteren kl. 8. I en anden sag står der om sengetiden, at "NN kom inden døre efter 9 aften, da hver mand i byen var til sengs".

Langt de fleste sager drejer sig om økonomiske forhold: arv, køb og salg, gældssager og så videre. Ind imellem kan der komme smuglersager, især stude og heste blev smuglet forbi toldkontrollørerne. Der optræder sø-folk, som er rømt for militærtjeneste. Man kan se, at der var tradition for at sejle på England og Holland, og bøndernes sønner tog tjeneste i udlandet. Nogle kom helt til Ungarn og Tyrkiet.

Et gennemgående emne er brandskaderne. Når en ejendom brændte, mødte den brandlidte op med sine naboer som vidner og fik af retten udstedt et "brandstødsbrev", som gjaldt "år og dag". Det vil sige, at han med dette i hånden kunne gå lovlig tiggergang og samle ind til at opbygge en ny gårds bygninger. I mange tilfælde ejede fæstebonden selv gårdens bygninger og var altså selv ansvarlig for dem. "År og dag" var en fast formular, som nøjagtig gjaldt i et år, seks uger og tre dage. Denne praksis var iøvrigt en belastning for egnens beboere, som hævdede, at mange løb om og tiggede med forældede brandstødsbreve. Bønderne bestemte derfor, at der skulle oprettes en art gensidig brandforsikring, hvorefter samtlige beboere skulle give et fast beløb foruden "den gamle rettighed, som står fast" (1/4 1732). Den gamle rettighed lader sig ikke tidsfæste men bestod i, at alle gav et antal traver tag og tækkereb samt kørsel med byggemateriale. Senere bestemtes det, at kørslen kunne gå til Åbenrå efter tømmer, og at der tillige skulle gives kreaturfoder til den brandlidte, alt efter årstiden.

De gamle landsbysamfund styrede sig selv i de daglige arbejds gange, da dyrkningsfællesskabet endnu fungerede. Som rettesnor havde man de såkaldte "Byvider", hvori regler, bøder, ombud m.m. var nedfæstede. Da der i et par tilfælde har været strid om disse, gik man til retten på Lustrup Birketing og fik konfirmeret vedtægterne. Begge gange var det landsbyen Seem, der var så forudseende, hvorfor vi altså kender vider herfra i to - noget forskellige - versioner fra hhv. 1683 og 1732.

Alt i alt er sagerne ret forudsigelige og ensformige. Der kommer dog et par oplivende ind imellem, når der har været slagsmål, tyveri, der er skudt en ulv, eller der er begået hor. Der fandt en meget ceber retssag sted i 1763, hvor birkedommer Outzen ønskede at blive skilt fra sin meget letfærdigt levende hustru, Catarina Elisabeth Falck. Der blev forordnet en sættestemmer, og sagen blev op-rullet for åbent tæppe i alle detaljer. Man kan se af vidnerne, at konerne i Høm by har haft travlt med kigge ud gennem dørsprækkerne. De var i al fald godt orienterede. Dommeren fik bevilliget skilsmisse, men betalte kongen en sum penge for at fritage hustruen for torten at skulle stå åbenbar skrifte i Seem Kirke.

Personalet

De ældste fogder har ikke haft nogen juridisk uddannelse. Det er først fra og med Andreas Nielsen Saabye, at der kommer en uddannet jurist i dommersædet. Andreas Saabye blev herredsfoged i Gørding-Malt Herred i 1684, men det vides ikke, hvorfra han stammer. Han må have boet i Gørding-Malt herred, for han blev begravet fra Malt Kirke lillejuleaften 1723, 74 år gammel. Hans enke Abel Gertsdatter Niemann blev begravet sammensteds den 2. januar 1726, 84 år gammel (10). Der findes et kongeligt bestallingsbrev for hans virke som birkefoged. Det er udstedt 1706, og det hedder heri, at han må overtage dommersædet "efter sin far", hvad imidlertid ikke rigtigt passer med tingbøgernes indhold. Han optrådte første gang i birket ved et

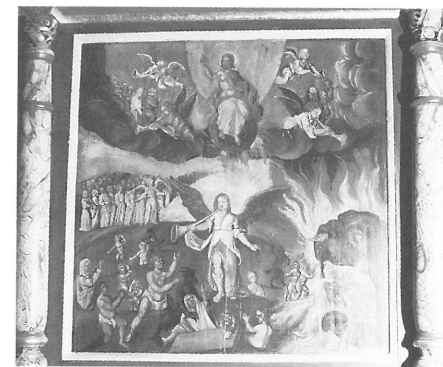

Fig. 4. Midtertavlen i birkedommer Niels Andersen Saabyes epitafium. Han døde 1750, og epitafiet må være malet nogle år forud. Foto: Hans Hansen, Høm.

retsmøde i 1690, hvor han omtaltes som foged, uden at det fremgår om fogedtitlen er knyttet til birket, eller om det refererer til herredsfogedtitlen. Han må have redet frem og tilbage ugentlig mellem Herredstinget og Birketinget.

Den næste foged må næsten være søn af den forrige. Hans navn var Niels Andersen Saabye. Han købte to gårde i Seem til selveje ved auktion over tidligere ryttergods (11). Han tiltrådte embedet i 1720 og var tillige justitiarius på Gram Gods fra 1737 (12). Han nævnes i justitsprotokollen fra 1709 til sin død i 1750 (fig 4). Han må have nydt en lokal tillid, idet han var kirkeværg i Seem fra 1715. I sin tid arbejdede han utrætteligt på at vedligeholde og renovere Seem Kirke.

Atter kongelig birk

I 1807 købte kongen birkeretten af grevskabet, og birket blev nedlagt som selvstændig retsenhed i 1812, da den sidste fungerende birkedommer døde. En funktionstid på 325 år sluttede (13).

Det er ganske spændende at læse de gamle tingbøger - eller justitsprotokoller, som man gerne kaldte dem. Det er sejt, men giver mange oplysninger om egnens fortid. Selvfølgelig er det skyggesiderne, retten tager sig af, og sagsreferaterne kan ikke være normgi-

vende for vor bedømmelse af forfædrenes færd.

Delefogder, havde skiftemyndighed

- 1) Jürgen Hansen/Hermansen af Fjersted, udnævnt 20/3 1665-87.
- 2) Henrik Rönnow von Hatting, udnævnt 18/8 1687.
- 3) ?
- 4) Poul Detlefsen af Ballum, udnævnt 9/1 1792.

Birkefogder, havde politimyndighed

- 1) Niels Hansen 1632.
- 2) Anders Nielsen 1651.
- 3) Jens Jepsen 1661 - 1667.
- 4) Mikkel Hansen 1664.
- 5) Anders Jensen 1671/1678/88.
- 6) Andreas Nielsen Saabye 1686 -1720. Birkefoged i Holsted 1683 - 1723 og i Malt fra 1716.
- 7) Niels Andreasen Saabye 1720 -1750. Til lige justitarius på Gram Gods fra 1737.
- 8) Johan Joseph Haaber, udnævnt 13/10 1752. Afsked efter få måneders virke.
- 9) Sættedommere (stedfortrædere) 1752 - 1762.
- 10) Jens Outzen, udnævnt 1757. Endnu ikke tiltrådt 12/11 1762. Tidligere assistent hos birkefoged i Løgumkloster Birk, Detlef Outzen, 1751 - 1757. Boede da i Brede. Han har formodentlig boet på Skallebæk Mølle, mens han fungerede i Lustrup. Det har ikke været muligt at fastslå, hvor han stammer fra. Død i Seem 17. juli 1785.

- 11) Niels Outzen, søn af foregående, født i Møgeltønder 27. juli 1755, tiltrådt 1781. Tillige skriver fra 1785. Død i Ribe 1811.

Birket nedlagt 1812.

Hvidding Herredsting

De beboere i Seem sogn, der ikke havde været bosiddende på kirkeligt gods inden Reformationen, forblev tingpligtige til Hvidding Herredsting. Det var ganske få:

1. Gården Stavnager i Varming.
2. Gården Østergård i Varming.
3. "Den Rantzowske" ejendom i Varming, som også kaldes "Den lindevedske".
4. Seem Præstegård.
5. Gården Hømlund.
6. En navngiven gård i Seem.

Beboerne af disse gårde skulle søge tinget i Hvidding og hørte også under Haderslevhus Amt. Ejendommene skulle lyde slesvigsk lov og administration og betalte skat efter den ældgamle pløvtakst, indtil de kom under kongerigsk lov i 1864. De blev ikke matrikulerede før efter 1864 og er ganske udeladt på det ældste matrikelkort over Seem sogn. De skulle ikke lyde Seem sognefoged, der var kongerigsk udnævnt, men hørte under Spandet sognefoged. "Den Rantzowske" gård havde endog sin egen foged sammen med de øvrige rantzowske gårde i Spandet.

Desværre ved man ikke ret meget om Hvidding Herredsting, idet tingbøgerne herfra bortkom ved et udlån til en jurist sidst i 1800-tallet. Skøde- og panteprotokollerne findes dog for en del år.

Noter

1. Jfr. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, artikel "Ting" i bd. 18. København 1974.
2. J. Kinch Ribe Bys Historie og Beskrivelse bd. 1. Ribe 1869, s. 96f.
3. Tilje = brædt. Jfr. svensk "tilja".
4. J. Kinch Ribe Bys Historie og Beskrivelse, bd. 2. Ribe 1884, s. 170f.
5. Viborg Landstings Dombøger 1617 B og C, v/Poul Rasmussen. Viborg 1980.
6. Rigsarkivet. Tyske Kancelli, indenrigs afdeling, arkivnummer D - 100.
7. Samlinger til jysk Historie og Topografi, 1. Række, bind 1.
8. Ole Degn Livet i Ribe 1560 - 1700. Århus 1971, s. 73, 190.
9. Schackenborgs ældre historie er udmærket beskrevet af Peter Kr. Iversen i artiklen "Fra Stavnsbåndets tid på Schackenborg", Sønderjyske Årbøger 1988.
10. Oluf Nielsen Malt Herred. København 1870, s. 169
11. H.K.Kristensen "Nogle Fæsteskrifter og Forhold på Ryttergodset." Fra Ribe Amt 1950 s. 333 og fodnote.
12. Peter Kr. Iversen "Revision over Gram og Nybøl godser 1761." Hist. samf. f. Sønderjylland. "Studieserien" nr. 4, 1989.
13. Forordning af 3. juni 1809. Efter oplysning i Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk, bd. 1 side 75, artikel "Birker". København 1991.

Søren Mulvad
Varming Vesterby 9
6760 Ribe